

Borbás György

**„...bízva bízik abban,
 hogy majd, ha készen áll
 az emlék, megjön az
 igazának diadala.”**

Zala György Emlékév, 2008.

Az árnyas, platánokkal ékes, szegedi Széchenyi tér Deák emlékművén a haza bölcsét a Pannon táj jellegzetes fája, nyesett ágain sarjadó hajtásokat növesztő tölgyfa tövébe állította alkotója.¹⁵

A biológia tudósai, de a gyakorló erdészek is a termőhelyről, lombozatról, leginkább pedig az évgyűrűk váltakozásából a fák pontos, hiteles biográfiáját, beszédes életútját tudják kiolvasni.

A magyar nemzeti szobrászat 19. század derekán kialakuló, gazdag, pompás ligetében három, immár 150 éves, továbbélő óriás életmű fája magasodik. Az életet adó szülőföld vidékei – Pozsony, Liptóújváros, Alsólendva – egyaránt mai határainkon kívülre kerültek.¹⁶ Az egykori nemes bajor, német, felvidéki szlovák magvak termékeny televénybe, a reformkortól a századfordulóig öntudatra ébredt magyarság tudást és innovációt szomjazó, élet-erős szellemi gazdasági és befogadó társadalmi szövetségbe kerültek, és szinte egy időben fogantak, szökkentek szárba. Gazdag lombkoronáik éltető szintestjeit a Millennium pompás, gazdag fényözőne táplálta. Árnyékot nem vetettek egymásra, az éltető nedvekért természetesen

megküzdöttek.¹⁷

Hozzáértő kertészek, művelt, a hazájukért áldozatkész, felelős honatyák, előrelátó városépítők, önzetlen mecénások és tevékeny közösségek gondoskodtak ösztönző megbízatásokkal, nemes versengésre ösztönző pályázatokkal a példás gyarapodásról. Az éppen nyertes, megvalósított művek beérő termésére az évgyűrűk változó sűrűsége mintájára az elnyert hazai és rangos nemzetközi elismerések, díjak emlékeztetnek, a vesztes pályázatok miatt meghíúsult terveikről a korabeli krónikák tájékoztatnak.

A pusztító, gyilkos viharokkal beköszöntő 20. század nem kímélte az életmű-faóriások koronáit sem. Ledöntötték Fadrusz pozsonyi Mária Terézia lovas szobrát.¹⁸ Nem várt jobb sors Budapest főváros készülődő Ezredéves emlékére sem. A történelem és a politika vihara nemcsak a hatalmas mű elhúzódo megvalósításába, hanem utóéletének drámai sorsába – vele együtt az alkotó Zala György életművének értékelésébe – is gyakran beleszólt. Infláció, anarchista rongálás, gáncsoskodás halasztotta 1929-re az avatást. A felületes méltatók emiatt anakronizmussal vádolják az alkotót. Bombatalálat, az ötvenes években a Habsburgok iránt szított újabb ellenszenv is alakította (a ma látható), a főváros városképi arculatát meghatározó – a Műcsarnokkal és a Szépművészeti Múzeummal ékes Hősök tere – szobor-együttesét.

***

Zala György életútját-utóéletét közel az aranyetszész tagolja. Halálának múlt évi 70., születésének idei 150 éves évfordulója tehát kettős kötelezettséggel terheli az utódok felelősségét. Az alkotó kultuszának ápolásá-

¹⁷ Zala György és kiváló kortársai a távolodó 19. sz. megkésett tanúi, avatott krónikásai. Munkásságuk legfőbb érdeme – szerény előzmények után – a nemzeti szobrászat megteremtése. „... a negyvenes évekig csak művészekről lehetett beszélni magyar földön, de magyar művészetről nem.” Történelmi küldetésük a nemzet történelmi emlékezetének plasztikai megfogalmazása. Egyaránt vállalták, és erősen vallották magyarságukat. Különböző neveltetésük, alkatuk, vérmérsékletük, — közös iskoláztatásuk, akadémiai mestereik ellenére – szerencsére művekben jól érvényesül. A megrendelők, a mecénások legtöbbször szinte bénító részletességű és szigorú elvárásai közepette egyéni látás – és kifejezőmódjuknak, habitusuknak megfelelő formanyelvet alakítottak ki. Erről, a szinte egy időben mintázott Stróbl Alajos várbeli Szent István –, Fadrusz János a kolozsvári Mátyás – és a sajnos lebontott Andrássy-lovas szobrok összevetése, de a szegedi Széchenyi térre állított emlékműveik elemzése során is meggyőződhetünk és a Kúria épületének plasztikái is nagyszerű példái a tehetség, a kvalitás megnyilvánulásának. In: A Millennium szobrásza Zala György 1858–1937, Budapest, Kossuth Kiadó 1999 p. 109.

¹⁸ A Képzőművészeti Társaság 1921. november 2-i ülésén Zala szová tette Fadrusz János pozsonyi Mária Terézia – szobrának lerombolását, és indítványozta, hogy a Társulat többnyelvű tiltakozását küldjék meg „a művelt nemzetek művészegyesületeinek, a Népszövetségnek és a diplomácia tagjainak.” In: Képzőművészeti Társaság 1921/IV. jegyzőkönyve. MTA MTKCS 09528. sz.

¹⁵ (...) Az egy évtizedig, lassan érlelődő mű a politikust legjellemzőbb helyzetében, szónoklat közben örökölte meg Zala György. A művész a szólásra emelkedő higgadtan, szívósan érvelő politikust egyszerű vonalú polgári öltözetben mintázta meg, a portrékon is megfigyelhető következetességgel. Mögötte nyesett, ágaitól megfosztott erőteljes tölgyfa áll, törzsén sarjadó hajtásokkal. Így a kiérlelt szobor-együttes hitelesen közvetíti a deákai életmű lényegét, a polgári Magyarország megszületését. In: Borbás György: Deák Ferenc emlékezete. Egy ismeretlen Deák szobor = *Ars Hungarica* 2003. évi 1. sz. p. 63–72.

¹⁶ A sors pazarlóan bőkezű szeszélyes ajándéka?... Talán a napjainkban reneszánszát élő asztrológia tudná megválaszolni, hogy az 1850-es évek miért adhatták a világnak, hazánknak a művésztalentumok egész sorát. Mindenképpen különös, hogy az alig háromszáz kilométeres oldalú háromszögben - 1856 nyarán Liptóújvárosban meglátta a napvilágot Stróbl Alajos, 1858 tavaszán Alsólendván megszülethetett Zala (Mayer) György, s ősszel Pozsonyban a később magát csak magyarnak valló "pozsonyi német" Fadrusz János. In: „Mily gyönyörű feladat nekem...” Fadrusz János levelét olvasva. = *Pannon Tükör* 1996/6. p. 76–78.

ért, a felhalmozott kegyeleti adósságok törlesztéséért¹⁹, életművének a szinte teljes ismeretlenségből a proletkult-szocreál évtizedeiben megcsontosodott sztereotípiákkal terhes²⁰ kánonba helyezésére, a nehézkesen formálódó szakmai és a megosztott laikus közvéleménybe emelésére, a szülővidék, a kulturális miniszter fővédnökségével, emlékbizottságot hívott életre. A kezdeményezők alapvető célul tűzték ki, hogy – a szülőváros, az egykori Alsólendva és Zala megye összefogásával már a nyolcvanas évek közepén indult feltárás és a millicentenárium évében a megyeszékhely csatlakozásával kiteljesedett „hazatérés”²¹ után – a „genus loci” kitágításával, Zala György szerteágazó, monumentális életműve váljon országosan ismertté, elfogadottá, egyben nemzeti elkötelezettsége, izzó magyarságtudata, hazaszeretete, ethosának megtartó ereje válhasson követhető példává. A lendvai várban, 1986-ban berendezett emlékszoba és az 1996-ban megrendezett emléknapp, valamint emlékkiállítás mellett legfontosabb előzménynek az aradi vértanúk – újabban leginkább Szabadság-szoborként említett emlékmű – 2004 tavaszán történt újraállítását, valamint a Millenniumi emlékmű helyreállítása tekinthető.

Az emlékbizottság összeállításában szerencsésen érvényesült a szakmai, intézményi és területi sokoldalúság.²² A 2007. július 4-én megtartott alakuló ülésnek a Magyar Nemzeti Galéria adott otthont.²³

Bereczky Loránd főigazgató, szakmai védnök köszöntője után Boros Géza fősztályvezető-helyettes Hiller István

¹⁹ „Néhány éve az Aradi vértanúk szoborcsoportjának sorsáról is gyakran jelennek meg biztató híradások. Azonban a román hatóságok egyoldalú sürgetése, jogos bírálata társulhatna az emlékművet megmintázó halhatatlan művész érdemeinek hazai elismerésével, tanúsítva a magyar fél szándékának igazi hitelét, őszinteségét.” In: *Requiem egy emléktábláért Magyar Bálint miniszter, Oktatásiügyi Minisztérium 2002. december 11. Levélrészlet*

²⁰ „Egészen más mértékkel kell elbírálnunk Fadrusz művészetét, melynek haladó vonásait már említettük, mint az olyan emlékműszobrászok tevékenységét, akiknek munkássága közvetlen hódolás volt az uralkodó osztályok előtt. Erre leginkább Zala György főműve, a Millenniumi-emlékmű a példa... Ennek ellenére helytelen lenne, ha a századforduló emlékműszobrászatát általánosan reakciónak bélyegeznénk.” (Képzőművészeti Alap Kiadó 1961 ?!). Vagy: „...bármennyire is fájdalmas, tudomásul kell vennie, hogy műve felett eljár az idő.”

²¹ Az emlékkiállítás és a konferencia után Zala Györgynek, mint nagyszerű embernek, és mint kiváló művésznek életére, munkásságára – higgyünk benne, bizonyára az ünnepi alkalom elmúltával is – több megérdemelt figyelem irányul. Értékei ismeretében azt több megértéssel és elfogadással közelíti a kritika és a közvélemény. In: Borbás György: „Teljesíttem kötelességemet...” Zala György szobrászművészre emlékeztek szülővárosában, Lendván. *Muratj.* 1996/2. I. 114-120. Lendva 1997.

²² A felkérést csak egy, magát vezető művésznek tartó szobrász, a fővédnök személye miatt utasította vissza.

²³ Lendva Magyar Nemzeti Közösség elnöke, Horváth Ferenc létrehozta a Mura vidék Emlékbizottságát. Az ötfős Zala megyei Emlékbizottság pedig Pintér László alelnököt választotta elnökének.

kulturális miniszter fővédnök képviselőjében hangsúlyozta, hogy a kerek évforduló kötelez az emlékezésre és tiszteletadásra. Szerinte igen kevés olyan kimagasló alkotó van, mint a Millenniumi Emlékművet – művésztársaival – megalkotó mester. Ahogy fogalmazott, az emlékművek

Király Ferenc: Zala György

önálló életre kelnek, a következő generációk igyekeznek viszonyulni, saját szimbólumértelmezésükkel kiegészíteni, átöltöztetni, terveket szőve a nemzeti panteon megvál

toztatására, vagy eltávolítására, mint történt az aradi Szabadság-szoborral is.

Dr. Gyimesi Endre, az emlékbizottság elnöke bevezetőjében üdvözölte a kulturális minisztérium ígéretét a síremlék helyreállítására.²⁴ Majd ismertette a kezdeményezés létrejöttét, célját:

„Első gondolatunk, hogy köszöntsük a tanácskozásnak otthont adó, ötven éves Magyar Nemzeti Galériát, együtt-

²⁴ „2006. 04. 06-án 10 órakor Szabó Tamás parkgondozó dolgozónk jelentette, hogy a művész parcellában takarítás közben feltűnt, hogy Zala György sírjáról eltűnt a bronz dombormű.” In: *Budapesti Temetkezési Intézet Rt Fiumei úti temető. Jelentés bronz emlék lopásáról (részlet).*

tal további sikeres évtizedeket kívánjunk fontos nemzeti küldetéséhez. A Nemzeti Galériában őrzik Zala György szobrászművész hagyatékát is. Nemzeti szobászatunk rangos művésze, Zala György születésének közelgő 150. évfordulója ösztönözte és kötelezte a szűkebb pátriát, hogy országos Emlékbizottság létrehozását kezdeményezzük. Azt szeretnénk elérni, hogy a főváros és az ország is jobban magáénak érezze a művész örökségét." Hiszen "Zala György nemzete számára, itt a fővárosban alkotta remekműveit...Halhatatlan zsenije pompásnál pompásabb szobrokkal díszítette fel fővárosunk köztereit. Legmonumentálisabb alkotása: a millenáris emlékmű hatalmas, erőteljes gondolatot testesít meg, amely a maga összességében egy-egyszobornál sokkal mélyebb hatást kelt nemcsak bennünk, magyarokban, hanem a külföldi szemlélőben is. A nagy művész alkotó lelke örökké él ezekben a szoborművekben, amelyekre mindnyáján büszkén tekinthetünk, mert alkotójuk nagysága túlszárnyalja az ország határait." – idézte Budapest székesfőváros 1937. szeptember 17-i ülésének jegyzőkönyvét. Majd ismertette az emlékévi programját²⁵

Zala György: Sisi

Göncz László, a Lendvai Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet igazgatója arról beszélt, hogy számukra Zala György már a 60-as évektől az együvé tartozást jelentette az anyaországgal és az arra törekvő együtt élőkkel, a kevert etnikumú térségben.

Felidézte az 1996. évi Zala György Emléknapi eseményeit. Szerették volna a Makovecz Imre által tervezett színházukat Zala Györgyről elnevezni. Ezt nem engedélyezték. A tér viszont viselheti a város szülőttének nevét. Sajnos a síremlékére történt korábbi gyűjtés során (1999) magukra maradtak: abban sem az anyaország, sem a főváros nem vállalt részt.

Szilágyi András, a Budapest Galéria munkatársa a Millenniumi Emlékmű helyreállításáról számolt be. Bevezetőben elmondta, hogy Zala György budapesti szobrai jó állapotban vannak. A Budavári Honvédelem 1998. évi helyreállítása során visszakerült a hölgyek bronzkoszorúja (Madarassy Walter munkája). A Kaszinó-emlékművet Újpesten állították fel. A Szent László téren megrongált *Fél a baba* (Zala első ismert műve!) restaurálása is befejeződött.

Az Egyetem téri emlékműről egy kard hiányzik. A Mil-

²⁵ Pannon Tükör 2008/2. p. 93.

lenniumi Emlékmű helyreállítása részletes állapotfelméréssel vette kezdetét: milyen a belseje, állókönysége, a tartóváz állapota. Korszerű, eddig nem alkalmazott módszerek, vizsgálatok zajlottak, pl. a Bay Zoltán Anyagtudományi Intézet bevonásával ultrahang és ipari-röntgen vizsgálatokat végeztek. A repedéseket füstbombával vizsgálták. A Szabó Öntészeti Kft. Takács Viktória restaurátor irányításával a tartószerkezetet is bronzra cserélte. A homogén anyag gáttat szab a korróziónak. Aggasztó a térfegyelem. Biztosítani kellene a felügyeletet.

Bognár Levente, Arad város alpolgármestere, a Szabadság-szobor Egyesület tagja arról beszélt, hogy mit jelentett számukra Zala György műve, a Szabadság-szobor: identitást adott, együtt dobant a szívük. Szüleiktől, nagyszüleiktől tudták, hogy létezik. Amint ismét láthatóvá vált a közösség számára, az összefogás jelképe lett. Hihették, hogy van jövőjük. A megbékélés szimbóluma is egyben. Zala György műve győzött a militáns indulatok fölött. 2004 tavaszán, többszöri megkezdett próbálkozás után, megvalósulhatott az újraállítás a Tűzoltó téren a román emlékművel együtt. Megszületett a Megbékélési Park.

Javasolta, 2008 legyen Zala év! Szervezzünk zarándoklatokat nemzeti értékeink megismertetésére, a határon túlra, Lendvára.

***

Az emlékévi végéhez érve időszzerű a számvetés: a vállalkozás teljesülését, a rendezvények, események hozadékát áttekinteni. Még 2007-ben, a 70 éves évfordulóra két helyszínen – Zalaegerszeg és Arad városokban, lendvai meghívottakkal kölcsönös vendégségben – történt megemlékezés. Szembesülhettünk a megható, fel-emelő érzéssel, hogy mit jelent a határon túli magyarság közösségeinek az alkotóra és nagyszerű művére történő magasztos emlékezés, a karnyújtás, az erőt adó összetartozás megvallása. A találkozások és a koszorúzás élménye alapján méltán fogalmazhatta Horváth Ferenc mottóként a Népújság címlapján a képes tudósítás élére: „Ami összeköt minket”.

Zala Györgynek 1968-ban, a Kerepesi temetőben felállított síremlékét Lendva magyar közössége 1999-ben közadakozásból felújíttatta. Lelketlen sírgyalázók 2006

tavaszán lelopták Aphroditét ábrázoló bronz medalionját. A lendvai vár emlékszobájában őrzött fotó alapján, Szabó Tamás szobrászművész által márványba faragott tondó került a síremlékre. A Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság szervezésében Gedai István alelnök és Zsigmond Attila, a Budapest Galéria igazgatója avatta fel 2008. április 16-án, a művész születésnapján.

A megemlékezések sorozatát, ugyanezen a napon, a Magyar Művészeti Akadémia, a Magyar Szobrász Társaság és a Magyar Képzőművészeti Egyetem által megrendezett emlékülés nyitotta meg.

Baráz Tamás szobrászművész személyes hangú, lírai vallomása Zala György ars poétikáját²⁶ tette nyilvánvalóvá: „... a jövőjében bizakodó, megújuló magyar nemzet megkérdőjelezhetetlen kvalitású művekkel bizonyítsa a kultúrában élenjáró nyugati államok, s önmaga (az utódok! Szerk.) számára, a Kárpát-medence lakói értik, és magas szinten művelik az antik hagyományokra épülő európai művészetet. Nemzeti önbecsülésünk ébrentartása, megmásíthatatlan történelmünk kimondása, a tiszteletadás őseinknek, történelmi nagyjainknak, valós nemzeti igényként jelentkezett.” Szívesen idézném hosszasan a fiatal szobrász gondolatait: „Mi, a szobrászatban elkötelezett utódok, alázattal közeledünk hozzá, tanulmányainkban mérföldkönek tekintjük, majd tapasztalataink gyarapodtával, értő tisztelettel és kollegális együttérzéssel tapogatjuk le mintázásának nyomait... Fogadja 150. születésnapján a Magyar Szobrász Társaság szeretetteljes, meleg üdvözlését. Isten éltesse önt, Zala György!” Forrás és egyben fedezet a kiváló mester, Kő Pál elkötelezett alázata: sikeres érem pályázati kurzust hirdetett, és vezetett a társ tanszakok meghívásával. Reménykedünk, hogy sikerül bronzba öntetni a kiállított legsikerültebb terveket.

Számos, eddig ismeretlen adatban és élményekben gazdag előadást hallhattunk Puskel Pétertől, a Nyugati Jelen életműdíjas szerkesztőjétől.²⁷ „...diákéveimben gyakran leselkedtünk az ajtó (Kultúrpalota múzeumi raktára) részein, hogy láthassuk a titokzatos szobrokat, amelyekről minden október elején szó esett az iskolában és a legtöbb aradi magyar családban. Két generációra visszavezethető, nyomdász családból származom. Nagypám, édesapám többször mesélt azokról a szomorú napokról, amikor a szobrok lebontásáról tudósító újságcikkeket megcsonkította a cenzúra... És eljött a nagy nap: 2004. április 25. Ünnepe volt a magyar Golgotán. Aradon történelmet írtak ezen az áprilisi napon... Lépésről-lépésre haladunk, múltunk értékeinek visszanyerésében. A kölcsönös szóértés és megbékélés szellemében.” A két nép történelmi megbéké-

²⁶ „Szeretem mindazt, ami klasszikus. A klasszikus törekvéseknek vagyok híve... A reneszánszhoz érzem magam közelebb...”

²⁷ In: Puskel Péter: *Késleltetett feltámadás az aradi Golgotán. Pannon Tükör 2008/2. p 64-67.*

Zala György: Pázmány Péter

lésének, baráti közeledésének, kölcsönös tiszteletének tartalmas szép szimbóluma, jelképe lehet az okos, türelmes diplomáciával, sok-sok kölcsönös bölcsességgel megvalósított Megbékélési Park.

Ezek után nyilvánvalóan nehéz volt fenntartások és ellenérzés nélkül végig hallgatni a „Zala György a XIX. és XX. század barokk szobrásza(!)” – már címében is távolsgágtartó, az alkotó differenciált életművének sematizáló, rossz emlékü, koncepciók fejtegetést, amely bevallottan arra vállalkozott, hogy azt „bizonyítsa, a kiváló felkészültségű művészt hogyan vitte tévútra kora.”²⁸ Az előadó tette mindezt úgy, hogy közben az alkotó egyetlen művét is bemutatta volna, igazának bizonyítására. Az ideologikus eszmefuttatásban a hatvanas évek ma már megkérdőjelezhető szentenciái rezonálnak.²⁹

A nyári Országos Honismereti Akadémia tudós előadója pedig, a Mátyás ábrázolások között, nem tartotta fontosnak megemlíteni Stróbl Alajos várbéli idilli Mátyás kútját, Fadrusz robusztus kolozsvári lovasát a hódolókkal, a Milenniumi emlékmű délceg Hunyadi Mátyását, de Benczúr Gyulának, a budai vár Hunyadi termébe szánt, nyolc darabosra tervezett ciklusából megvalósult műveket, a *Mátyás fogadja a pápa követeit* és a *Diadalmas Mátyás* kompozí-

²⁸ Tóth Antal: *Zala György a XIX. és XX. század barokk szobrásza.*

²⁹ *Íme, néhány minta a máig ható szocreál szentenciákból: „...a régi uralkodó osztályok nagyszabású stílusainak az utánzásával, új gazdag eklekticizmusával akarta fitogtatni gazdagságát (mármint eleink: a Pulszkyak, Podmaniczky, Baross Gábor, Széchenyi Ferenc és mások) ...a monumentális művek sora patetikus konvencionális sablonokkal dolgozó akadémikus rutin munka ... tartalmát vesztett szimbólumok (korona, kettős kereszt?), ósrégi allegóriák (Háború, Béke, Munka, Tudás,?), a barokk köztéri plasztika sablonjai...” (Hogy ő közben a reneszánszot kedvelte?) ... a hivatalos művelődés politika kegyeltje (Életrajzi lexikon 2007...)”*

ciót sem.³⁰

Másnap, a zalaegerszegi Göcseji Múzeumban dr. Gyimesi Endre, az emlékbizottság elnöke ismertette az emlékvé programját. Benne a megyeszékhely azon szándékát, hogy kezdeményezi a pécsi püspöki palota közönségtől elzárt, rosszul megvilágított folyosójáról előhozni, és Zalaegerszegen felállítani a magyar szobrászat talán legszebb alkotását, a Mária és Magdolna kompozíciót.³¹

Péntek Imre a Gondolatok Zala György szobrászatáról című előadása jelentős, újszerű alapvetés az életmű korszerű elemzésére, értelmezésére – történelmi kontextusba helyezésére. Szembesített a szocreál megélt jelentkezésével, egyeduralmi monopóliumával oly elnéző szervilis, fennkölt művészettörténet-írás enyhült szigorával „a kilencvenes évek után a történelmi szoborparkba áthelyezett szobrok, emlékművek” alkotóival – szemben Zala György nemzedékével. Rámutatott a kor jeleseinél elvülhetetlen érdemére: „Zala György és nemzedéke – a maga szobrászati eszközeivel – maximálisan hozzájárult a „tér nemzetiesítéséhez”. Óriási feladat volt, és nélkülük, műveik nélkül ma sivár, jellegtelen közterekkel, torz(abb), csonkább nemzettudattal vágnánk neki a 21. századnak. Hamis az a beállítás, hogy nem voltak szinkronban koruk, a 19. századvég és a 20. századelő művészeti törekvéseivel.

Hozzátehetjük, hogy ezen nem tudott úrrá lenni, nem tud változtatni Szamuelyék miazmás, vörös-drapériás lázánya (1919), vagy az eukarisztia baldachinos megalomá-

A Millenniumi emlékmű 1919 május 1-én

niája (1938) épp úgy, mint 2007 liberális vásári biznisze, a „nemzeti vágta”!

Bence Lajos előadását technikai okokból írásban küldte meg.³² Az „Óda a hazatérőhöz” vers szerzője prózában így fogalmazott: “S mi lehetne a mai rendezvény célja más, mint az, hogy immár testközelbe kerülve a művész-szel, a grandiózus nagyságú életmű máig ható üzenetére figyeljünk... Hogy egy-egy nagy történelmi személyiség kisugárzó hatása által tudatunkat erősítsük. Tegyük ezt azért is, hogy önmagunkkal és a külvilággal is békében élhesünk...Az aradi Szabadság-szobor, mely újraállítása óta – Vereckéhez, Csíksomlyóhoz hasonlóan – a magyarság zarándokhelyévé vált, szent helyeink számát gyarapítva, kétségtelen reményt ébreszt arra, hogy a tolerancia, a megbékélés teret nyer, átvitt és valóságos értelemben.” Kostyál László a tizenkilencedik század európai kortárs al-

kotóit és műveit vetette össze Zala György alkotásaival. Szombathelyen, a premontrai gimnázium lépcsőfordulójában, az ikervári Batthyány-családtól ajándékba kapott vértanú medalionok történetének legújabb kutatásairól a helyszínen tartott nagy érdeklődéssel kísért előadást Feiszt György. Kaposvár, Veszprém, Makó városokban pedig az Erzsébet-szobrok kalandos sorsáról számoltak be a kutatók. Nagykanizsa utcát nevezett el Zala Györgyről. Sajnálattal értesültünk, hogy a királyi pár, Sisi kedvelt otthonában, a gödöllői Grassalkovics-kastélyban ígéretes tanulmányokkal tervezett megemlékezés elmaradt.

Deák Ferenc szegedi szobránál Horváth László “Tisztelgés a szobrászgéniusz emléke előtt”³³ című, a születésnapon elhangzott előadásából megtudhattuk, hogy a szoborbizottság kérésére Reizner János választott Deák idézetet a talapzatra:

„...AMIT ERŐ ÉS HATALOM ELVESZ, AZT IDŐ ÉS KEDVEZŐ SZERENCSE ISMÉT VISSZAZOZHATJÁK; DE MIRŐL A NEMZET, FÉLVE A SZENVEDÉSEKTŐL, ÖNMAGA LEMONDOTT, ANNAK VISSZASZERZÉSE NEHÉZ S MINDIG KÉTSÉGES”

Deák Ferencz

A rendszerváltozás előtti négy évtizedben természetesen mind a deáki életmű, mind az említett idézet, mind pedig Zala György művészeti teljesítményének hivatalos megítélés-

³² In: Bence Lajos: “Évfordulók és jubileumok a nemzettudat építőkövei”, Pannon Tükör 2008/2. P. 68-69.

³³ In: Szeged 2008. május 20. évfolyam 5. szám p. 16-17.

³⁰ A műépítészek által kapott méretek szerint én meg is festettem a két nagyobb kompozíciót. Az egyik kész. A másik befejezése felé halad. Azt vártam, hogy Isten megadja a Békét, s az után felvihetem a két képet, hogy a helyszínen lássuk. Hogy ezzel terhellek, azért bocsáss meg. De nagybecsű tanácsodra szorultam. Mit tévő legyek most? Ha nem kellene a képek most: fessem-e meg a többit is? Természetes, hogy én senkivel porbe nem állok. És nagyon kérnélek, hogy szorosan köztünk maradjon a dolog, ne hogy valami is kiszivárognon a nyilvánosságra. Mert nem szeretnék senkinek sem kellemetlenséget keresni. De életem művészi örömeinek legnagyobbika: Mátyás királyunk budai várában emléket teremteni, ennek letörése lesújt. Nagyon elszomorít. In: 1917. október 18. - Benczúr Gyula levele Wlassics Gyulához. MOL P 1445 – Lemondták a Mátyás-ciklust.

³¹ „Zala György Mária és Magdolna szobrával kapcsolatos kérésekre válaszolva, tájékoztatlak: hogy mivel a szobor a pécsi Püspöki Palota előcsarnokában áll a földszinten, tehát bármikor megtekinthető, máshová helyezni nem kívánjuk. Nem járulok hozzá a másolat készítéséhez sem.” In: Bereczky Lóránd levele dr. Gyimesi Endre polgármesterhez. Budapest, 2008. június 9. Részlet.

se a korszak politikai szemléletének megfelelően alakult. Volt, hogy Deákot „opportunistussal”, Zala Györgyöt „neobarokk anakronizmus, túlzott patetizmus, merev akadémizmus” vádjával illették.

Szomorú üzenetet, ma már alig hihető történetet idézett az emlékmű közelmúltjából: 1986-ban elterjedt a hír, miszerint felújítás ürügyén, a város vezetése a Deák-idézet eltávolítására készül. A tiltakozások hatására a hivatalos magyarázat a talapzat felújításával indokolta a munkálatokat, bár sokakban felmerült a gyanú, hogy valójában az idézet sorai mögött valamiféle rejtett, előre gyártott „irredentizmust” vélt felfedezni az akkori hatalom.

Egy jó szándékú pedagógus a Délmagyarország levelező rovatában közölt levelében javasolta, építsenek járdát a szobor körül, hogy az ifjúság és a látogatók körüljárva elolvashassák a feliratot.

„Föltételezhetően erre a levélre figyeltek föl 'illetékesek', és szereztek tudomást arról, hogy a szobor talapzatán 'irredenta' szöveg olvasható. A Causeseu-látogatás híre csak fokozhatta aggodalmukat és sietségüket, hogy gyorsan eltüntessék az inkriminált szöveget. Eszük ágában sem volt annak visszaállítása. A silány kivitelezés arra mutat, hogy az országos felháborodás kényszere alatt cselekedtek, így került vissza a szobor talapzatára a mostani szöveg, mely szó szerint megegyezik a korábbival, de kivitelezése gyatra, kimondottan kontármunka.” Kétségtelen, az eredeti szöveget csiszológéppel eltüntették, s a csak hónapokkal később, a tiltakozások hatására újravéselt mostani felirat egy, a talapzatba behelyezett, külön kólapon készült.

2008. október 4-én, az Aradi Magyar Napok hagyományosan gazdag programjában a városi önkormányzat és a Szobor Egyesület rendezésében emléküléssel és kiállítással zárult a Zala György Emlékév programja. Murádin Jenő, kolozsvári művészettörténész professzor korábban a História hasábjain közölt tanulmányban és önálló kötetben dolgozta fel a Szabadság-szobor állításának áldozatokban gazdag és hányatott utóéletének történetét.³⁴ Ez alkalommal érzékeny, cizellált előadásában idézte meg a millennium társadalmi-művészeti valóságát, Zala György munkásságát. A szabadságharc emlékeinek, a vértanúk relikviáinak az emlékmű avatása után lérejtött, eddig feltáratlan, gazdag gyűjteményében – az Arad Megyei Múzeumban – őrzik például Damjanich János durván

³⁴ Murádin Jenő: *Az aradi Golgota. = História 2003/08-09. - Az aradi Szabadság-szobor Kolozsvár, Glória Kiadó 2003.*

faragott mankóját, a vesztőhelyre szállító szekér vendégoldalait, személyes tárgyait, műves pisztolyait, a mives urnát, amelyben felesége a vértanú szívét őrizte. A szerző – az emlékbizottság és a zalaegerszegiek képviselőjében – a zalai vértanúnak, a Budán október 10-én kivégzett erdélyi kormánybiztos Csány Lászlónak Istók János alkotta zalaegerszegi szobrával emlékeztette Arad város közönségét a kegyetlen megtorlásra.³⁵ A zalai képviselők másnap, Bognár Levente alpolgármesterrel közösen, koszorúzták meg a Szabadság-szobrot.

A művész halála óta, hetven éve esedékes – netalán Stróbl Alajossal, Fadrusz Jánossal közös – gyűjteményes kiállítás megrendezését a Nemzeti Galériától vártuk. Azonban a Szatmári Gizella kurátor megrendezésében megvalósult

Eukarisztikus világkongresszus a Hősök terén 1938 május

szerény, kényszerűségből csonka kamara tárlat megszervezésének, utaztatásának gondja Horváth Ferencre, a lendvai magyar közösség elnöke és Gamus Árpádra, a Pécsi Galéria és Vizuális Műhely igazgatójára maradt. Az életműben meghatározó jelentőségű köztéri emlékművek bemutatására a műveszi fotó, még inkább a multimédiás technika segítségével hívására lett volna szükség. Különösen hiányos volt az induló lendvai, zalaegerszegi és keszthelyi bemutató. A Péntek Imre

által szerkesztett, a Pannon Tükör Művészeti Könyvek sorozatban megjelent, elegáns katalógus (a későbbiekben Gamus Árpád által elkészítettett fotókkal együtt) gondoskodott a pécsi és aradi közönség részbeni kárpótlásáról.

Hogyan vélekedett Rózsa Gyula, az országos napilap magabiztos műítésze: „A Zala György születésének százötvenedik évfordulójára rendezett kiállítás nem fogja ezt a képet fundamentálisan megváltoztatni.³⁶ A Nemzeti Galéria összeállított egy kollektívát a teremlértű (!?) művekből, s eljuttatta először a szobrász emlékét tisztességgel ápoló szülővárosba, Alsólendvára (Lendava), majd több helyszínre, jelenleg, augusztusi nyitva tartásig Keszthelyre. Csakhogy. Csakhogy azt a kérlelhetetlen álláspontot, amely szerint a tizenkilencedik századvég és a huszadik századelő emlékműplasztikájának nincs sok köze a szobrászathoz, amely szerint továbbá művészetnek csu-

³⁵ Borbás György: *Erdély bajnoka – A Csány-kultusz apostola Borbély György, Zalaegerszeg, Millecentenáriumi Köz-alapítvány, 2000.*

³⁶ Rózsa Gyula: *Az előd. Zala György emlékkiállítás, Balatoni Múzeum, Keszthely. Népszabadság 2008. július 2.*

pán a művelő mesterek ritkább kisplasztikai tekintendők, a Zala-életmű tökéletes argumentuma.

A kérlelhetetlen szerző Fülep Lajosra hivatkozik: „Szeretem mindazt, ami klasszikus. A klasszikus törekvéseknek vagyok híve. A renaissance-hoz érzem magam közelebb... Szeretem Rodint is. De nem mindenütt. (Balzac mellszobrától idegenkedett.) Szeretem, ahol klasszikus ... Aki ismeri a dolgaim, az tisztában van velem ... az én törekvésem is az, ami minden művészé, és nem is lehet más. Két szó: igaz érzés és gondolat. Ennél többet igazán nem tudok mondani. Elsősorban a derűt keresem, a derűt, mert ez a művészet hivatása... Én nem zárkózom el semmitől. Általában minden munka gyönyörködtet...”

Rózsa Gyula fennhéjázó, pökhendi, jól értesült olvasatában ez így hangzik: „Fülep Lajos híres-hírhedt műteremriportjában kimondta – pontosabban magával Zalával kimondatta – a máig hatályos ítéletet. Hogy Zala reménytelenül konzervatív, hogy gondolatai csüggesztően közhelyesek, hogy nem ismeri korának szobrászatát, vagy ha ismeri, elfogultan, kisszerűen ítéli meg.” És így tovább... Rózsa Gyulát bizonyára elrémíthette a kiállítás megtekintésétől „a terem méretű művekből összeállított kollektív” szurreális látomása.

Hiszen, ha leküzdi szorongását, és veszi a fáradságot, személyesen is meggyőződhetett volna arról, hogy sajnos a méltatlanul szerény jubileumi kamarakiállítás éppen a köztéri műveiben leginkább továbbélt Zala György felmutatásával maradt adós; ugyanis, a korabeli sárgult képeslap hogyan tudatosíthatná az avatatlan látogatóban a felemelő élményt, az alkotó – és az aradi Szabadság-szobor Egyesület – nagyszerű diadalát: nyolcvan év után, 2004 tavasza óta újra áll az emlékmű! Hogy a Budavári Honvédelem Dísz téri, és annak csak itt látható vázlattervének sérült harcosa nem a Sárkányölőre, hanem a vár bevételeiben kitűnt zalai honvédekre, köztük a túlélő, a szoboravatásra újra egyenruhát öltő Bogyai Kálmán, Utasi János, Sipos Bálint, Bezeredy Elek és 1100 elesett társuk áldozatára emlékeztet. Hogy a Keszthelyen üdülő szegediek viszontláthatták volna a Széchenyi téren álló, nagyszerű emlékművüket, osztozva a vendéglátókkal a haza bölcsé és az alkotó tiszteletében. Hogy a lovas vezérek posztamensre állított, frissen mintázott vázlattervei alapján megformált „párducos Árpád és a hét vezér” a Millenniumi emlékművön „lobogó ingujjban” (Bence L.), hadrendben – életszerű kompozícióba foglalva – tekinte-

nek szét Pannóniában, a megtalált új hazában! (Mintha Zalának csupán kisplasztikára tellett volna erejéből! Kodály évforduló: Székelyfonó, Psalmus – Arany összes Toldi, Buda halála, Nagyidai cigányok nélkül!?) Vagy a hazai és külföldi látogatók a reneszánsz évében kedvet kaphattak volna, hogy felkeressék Hunyadi Mátyás délceg, hús-vér alakját a Párizsi Világkiállításon Grand-prix díjat nyert Gábrriel arkangyal oltalmában. Hogy azonosulhassunk Ybl Ervin megállapításával: „Zala György szobrászatában az ünnepies felfogás gyakran megkapó igazsággal párosul, művészete közelebbi rokonságban van a francia, mint a német plasztikával.” – vagy Kisfaludy Stróbl Zsigmond véleményével: „Zala György teljesen átvitte a szobraiba az egyéniségét. Sokat alkotott. Munkáinak legnagyobb része kora kiváló francia szobrászainak is dicséretére válnék.” Hogy csak furcsa kuriózum maradt a művész Lechner Ödön tervezte Stefániai úti szecessziós villájának karton makettje, hiszen nem tudatosítja, hogy homlokzatán a *Vénusz ünneplése az Olimposzon* stílusos Zsolnay-majolika dombormű, jó ideje egy afrikai állam diplomáciai képviselőjének kényszerű „cégére!”

A magyar historizmus tizenhárom szobrásza, köztük Zala György munkásságának vizsgálatára vállalkozó OTKA kutatócsoport 2008 januárjában arról számolt be, hogy amikor elkezdték a munkájukat, a korszak szobrászata iránt igen csekély volt az érdeklődés. Ismertsége és kutatása messze elmaradt az építészeté vagy a festészeté mögött. „Az utóbbi években azonban örvendetes változás tapasztalható.

Ez feltehetően összefügg azzal a szemléleti fordulattal, amely a történettudományok különféle ágaiban az „új historizmus” hatására bekövetkezett. Megváltoztak a múlt megközelítésének módjai, más dolgokra vagyunk kíváncsiak és fogékonyak, mint korábban. A hosszú időn át uralkodó, stílustörténeti megközelítést a művészettörténet-írásban is felváltotta egy plurális szemlélet, amelyben a mű történeti kontextusa vezet el az értelmezéshez. Ennek révén a historizmus kiszabadult a negatív előítéletek uralta skatulyából. Nem a modernizmusból visszafele tekintünk a korszakra, hanem a 19. század minél teljesebb megismerésére törekedve próbáljuk megérteni a következményeket”.³⁷

37 In: Nagy Károlyné: *A magyar historizmus szobrászai. A magyar historizmus 11 szobrászának oeuvre-katalógusa* 2008. január

Zala György: Emléktábla Hunyadi Mátyás szülőházán

Zala György alkotásainak 1999. évben összeállított műjegyzéke³⁸ az 1928-ban létesített fővárosi Egyetem téri Pázmány Péter patika névadójának gipsz és a Koronázási (Mátyás) templom egyházi gyűjteményében őrzött fiatal kori Sisi márvány portréjával gazdagodhat. Nagy bizonyossággal újabb Zala alkotás került elő.³⁹ Lendván, a közép-ső temetőben, Rieck Roman sírján látható térdeplő-fóhászzkodó nőalak mintázása számos formai és tartalmi rokonságot mutat Zala (Mayer) Györgynek a Kerepesi temetőben található műveivel. A lendvai patinás sírkertben a jó módú polgár családok impozáns feketemárvány obeliszkjei és sztéléi között Rieck fehér márvány síremléke az egyedüli faragott, szobrászi megformálású plasztika. Miután bebizonyosodott, hogy az elhunyt édesanyja Mayer leány volt, feltehetően az négy évvel idősebb unokatestvér méltán vállalhatta a szobormű elkészítését.⁴⁰

A Lendva város önkormányzata és a Magyar Nemzeti Önkormányzati Közösség megrendelésére Király Ferenc, Munkácsy-díjas szobrász által mintázott Zala György portrét a város színházépülete előtt, a város szülőttéről elnevezett téren októberben avatták fel. A Zala Megyei Közgyűlés, Zs. Csiszér Jánosnak Zaláról, 1922-ben készített arcképszobra másolatának elkészíttetésével és elhelyezésével párhuzamosan, a művészről nevezte el egyik üléstermet. A megyeszékhely pedig Magdolna (Fájdalom) fehér márvány porté megvásárlásával és felállításával tisz-

teleg a szobrászszeni előtt. Király László, Zalából indult zeneszerző vegyeskari kórusművet komponált Bence Lajos Óda a hazatérőhöz verssoraira.

Az emlékév fontos dokumentumai születtek meg digitális összeállítások és filmek formájában. Aradi alkotók, Puskel Tünde Emese, Puskel Péter, Sándor István, Sándor Szilárd: Az aradi Szabadságszobor története, dokumentumfilm, 2007 és Puskel Tünde Emese és Sándor István: Találkozás Zala Györggyel – a restaurátorok gondolatai, 2008 DVD

³⁸ Borbás György: *A Millennium szobrása Zala György* 1999. p. 123-125

³⁹ Goór Zoltán *tornyiszentmiklósi helytörténész levele a szerzőhöz.*

⁴⁰ *Rieck Roman uradalmi főerdész született: 1862 Marburg (Maribor) apja Rieck Károly nyugalmazott tanár, anyja Mayer Jozefina bécsi lakosok. Felesége Fater Blanka, (szül. Dobronak 1872) szülei: Fatér József és Némethy Franciska. Rieck Román 1906. március 13-án hunyt el Lendvaújfaluban, mindössze 43 éves volt.*

összeállításait több hazai intézmény kapta meg, és vetítették a megemlékezésen is. A Muravidéki Televízió félórás dokumentumfilmen örökítette meg Zala György alkotásait. Csontos János, számos izgalmas építészportré készítője is dokumentumfilmet forgatott a témáról, *Késleltetett feltámadás* címmel. A Magyar Képirók, Dalmay László producer gondozásában, Gál Anasztázia rendezésében, Mihály Gábor, Munkácsy-díjas szobrászművész főszereplésével és a Hevesi Sándor Színház fiatal színészeinek közreműködésével, részben fikciós filmen elevenítik meg *A Millennium szobrása, Zala György*, a művész életútját a lendvai gyermekévektől a Stefánia úti villáig.

A Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság kiadásában megjelent *Zala György 150* emlékkönyv szerkesztői felkérésére neves értelmiségiek-Vizi E. Szilveszter, Jókai Anna, Kó Pál, Gedai István, Bognár Levente, Göncz László és mások - vallanak arról, mit jelent számukra, a nemzet számára a halhatatlan alkotó életműve. Örven detes, hogy a Magyar Posta Gábrriel arkangyal képével, alkalmi bélyeggel és bélyegzővel emlékezett meg Zala Györgyről.

***

Tízévi kezdeményezés után, végre emléktábla kerülhetett – no, nem a mesternek Lechner Ödön tervezte, szecessziós villája falára, hanem az épület előtti járdatestbe/re. Az emlékbizottság a szlovén nagykövetség közvetítésével ugyan időben megszerezte a villát lakó líbiai nagykövetség hozzájárulását, ám a főváros kitarított a kulturális bizottság korábbi ötlete mellett. 2008. november 12-én dr. Gyimesi Endre, az emlékbizottság elnöke és Horváth Csaba főpolgármester-helyettes felavathatta a Kampfl József által mintázott, oválisra formált, stílusos emléktáblát. Amerikától sok mindent tanulhatunk, de nagyjaink emlékhelyeinek megjelölésére bevált hazai formát⁴¹ miért kellene feladni? – éppen Zala Györgynek nem juthat fal Magyarországon a maga által felépített villalakásán? Csak bizakodhatunk abban, ahogyan az aradi emlékmű kikelt a várárokból, egykor az emléktábla is felkerülhet méltó helyére.

Zalaegerszeg, 2008. november 19.

⁴¹ *Hunyadi Mátyásnak Zala György által mintázott emléktábláját 1902. október 2-án Wlassics Gyula kultuszminiszter avatta fel a király kolozsvári szülőháza falán. In: Borbás György: Wlassics Gyula és a művészetek Levelek a XIX. századvégről, Bp., Kossuth Kiadó, 2004*